

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В
УКРАЇНІ (XVII-XX ст.)»**

Виконала: студентка 2 курсу Ist1-M22 групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Радійчук Юлія Миколаївна

Керівник: **Семенюк-Прибатень А.В.**,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих
дисциплін

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....	7
1.1. Джерельна база питання.....	7
1.2. Історіографія дослідження.....	9
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.....	14
2.1. Поняття «парламентаризму».....	14
2.2. Методологічні засади цього явища в світовій історії.....	17
РОЗДІЛ III. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ СВІТОВОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.....	24
3.1. Передісторія, становлення та зміцнення світових парламентів.....	24
3.2. Світовий парламентаризм сьогодні	41
РОЗДІЛ IV. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ДОКТРИНИ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ	47
4.1. Історія українського парламентаризму від Київської Русі до кінця XVII ст.....	47
4.2. Становлення ідеї парламентаризму в документах XVIII – поч. XX ст. (козацькі трактати, масонські ложі, українські політичні партії, депутати російської Державної Думи, австрійського парламенту).....	56
4.3. Практика парламентаризму в діяльності українських установ законодавчого характеру за УНР, СРСР та незалежної України.....	70
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	91
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процеси становлення і розвитку парламентаризму в Україні є визначальними для потреб державотворення. Зміст цих процесів забезпечує не тільки демократичне наповнення державотворення, а і його реальність у цілому. Вивчення становлення і розвитку парламентаризму в Україні потребує досліджень у сферах різних наук. Проте чи не найважливішими треба вважати дослідження феномену парламентаризму. Парламентаризм – це система організації державної влади, що базується на активній ролі парламенту в її здійсненні. Парламент і парламентаризм є невід’ємними атрибутами демократичної держави. У найбільшій мірі сказане стосується країн, де парламентаризм на рівні теорії і практики знаходиться у стадії становлення. З об’єктивних причин до таких країн має бути віднесена Україна, де протягом тривалого часу становлення парламентаризму санкціонувалося польсько-литовською державою, а потім – Австро-Угорською, Російською імперіями та СРСР.

В той же час в українській історичній думці термін «парламент» для позначення потенцій національного державотворення з’являється лише на початку ХХ ст. у програмних документах політичних партій. На час поширення ідей парламентаризму український народ уже був позбавлений власної державності. Це вплинуло й на практику державотворення періоду визвольних змагань 1917-1920 рр., необ’єктивну теорію та практику державного володарювання часів СРСР, обережне ставлення до поняття парламенту в сучасній Україні.

Значущість теми дослідження у першу чергу зумовлена потребами визначення і обґрунтування структурних і функціональних характеристик Верховної Ради України з метою удосконалення організації і діяльності парламенту та його органів і посадових осіб. Важливим є і те, що на сьогодні відсутні узагальнені юридичні розробки, присвячені теорії і практиці

парламентаризму в Україні. В дослідженні сформульована позиція за змістом питань, які дискутуються у фаховому середовищі, і тим самим зроблена спроба внеску на відповідному рівні у запровадження реального парламентаризму на наших теренах. Саме в цьому полягає **актуальність** нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні стану, повноти й достовірності вивчення факторів, причин та умов становлення й розвитку парламентаризму в Україні протягом XVII-XX ст. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **наукових завдань**:

- проаналізувати історіографію історії парламентаризму;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження, визначивши основні групи джерел та рівень їх репрезентативності;
- з'ясувати сутність проблеми ідентифікації термінів «парламентаризм», «парламент», «установа представницького характеру з державно-владними функціями»;
- дослідити явище парламентаризму в світовій історії та правознавстві і дати йому визначення;
- окреслити з позиції сучасної світової теорії та практики основні (головні) функції парламентів та охарактеризувати форми і методи їх реалізації у державно-правовій практиці окремих країн;
- проаналізувати передісторію та історію парламентаризму в Україні, встановивши її основні віхи і періоди;
- розкрити зміст основних періодів історії парламентаризму в Україні в XVII-XX ст., зацентрувавши увагу на питаннях наступництва і на тих відмінностях у політичному представництві народу через органи державної влади, котрі існували у різні її періоди.

Об'єктом дослідження є явище парламентаризму як ідеї, так і його досвід його практичного втілення на українських землях у різні періоди історії парламентаризму; сучасний стан конституційно-правового статусу Верховної Ради України.

Предметом дослідження є закономірності та особливості історії українського парламентаризму в контексті козацьких літописів, масонських документів, програм галицьких і наддніпрянських партій, Державній Раді, Державній Думі, у законотворчій діяльності представницьких установ протягом 1917-1920 рр., а також у діяльності депутатів у парламентських органах СРСР та незалежної України.

Хронологічні рамки дослідження не мають конкретно-історичного виміру, оскільки мова йде про витoki парламентаризму, щодо яких в українській історіографії існує різнобій думок – княжі часи, козацька доба, національно-визвольні змагання чи період незалежності України. В той же час нижня межа припадає на XVII ст. час формування козацьких парламентських інституцій Вибір верхньої межі дослідження – XX ст. – зумовлений здобуттям Україною незалежності.

Географічні межі дослідження пов'язані з територією сучасної України, оскільки мова йде про висвітлення становлення українського парламентаризму на землях, що перебували в складі Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської імперій, УНР, ЗУНР, ЗОУНР, СРСР та сучасної України.

Методологічна база. Дослідження ґрунтується на методологічних принципах історизму, об'єктивності та системності. При розв'язанні поставлених завдань використано загальнонаукові методи історіографічного аналізу та синтезу розвитку знань, критики джерельної бази, а також порівняльний, проблемно-хронологічний, структурно-логічний, ретроспективний методи. Вони дали змогу синтезувати загальне й виділити особливе у досліджуваному процесі, показати його сутність, динаміку кількісних і якісних змін.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань і полягає в розробці проблеми, яка не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення в науці. Комплексно розглянуто та переосмислено сформовані уявлення про витoki та становлення парламентаризму в Україні, з'ясовано проблеми ідентифікації цього терміна. Вперше синхронно показано

історію становлення парламентаризму на теоретичному рівні – в працях представників XVII-XVIII ст., а отже, козацької старшини, діячів масонських та просвітницьких організацій, програмах політичних партій та практичному – діяльності українських депутатів у складі парламентів Австро-Угорщини, Російської імперії, СРСР, сучасної України. Доведено тяглість ідеї парламентаризму, що кристалізувалася водночас зі становленням чи втратою української державності впродовж віків та еволюціонувала, ввібравши національну специфіку в XX ст. Результатом аналізу внеску вітчизняних і зарубіжних вчених у дослідження цієї проблеми стало спростування низки неточностей та стереотипних тверджень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення історії парламентаризму, читання нормативних курсів, спецкурсів з історії України, історіографії історії України, історії держави і права України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були апробовані на конференції «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» - м. Київ 18 травня 2023 р. та висвітлено в науковій публікації «Практика парламентаризму в діяльності українських установ законодавчого характеру за УНР». Також статтю на тему: «Розвиток парламентаризму на українських землях під владою Австрійської та Австро-Угорської імперій в другій половині XIX – на початку XX ст.» розміщено в збірнику «Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарницький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип.20. Ч.1.

Структура. Матеріал дослідження викладено у проблемно-хронологічній формі. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (84 позиції), додатків (7 таблиць). Загальний обсяг дослідження становить 105 сторінок, основний зміст викладено на 90 сторінках.

ВИСНОВКИ:

Дослідження особливостей становлення та розвитку парламентаризму в Україні (XVII-XX ст.) дозволяє зробити низку наступних теоретично-практичних висновків.

Доведено, що джерельна база роботи репрезентативна. Вона включає законодавчі акти; мемуарна література; літописний наратив; діловодні джерела. На нашу думку майже джерела повністю відображають досліджуваний період як територіально, так і хронологічно. Незначне зменшення інформації спостерігається у XVIII ст. та на початку XIX ст. Також недостатньо висвітлено в джерелах участь українських депутатів в польських парламентських установах 20-30-х рр. XX ст. Якщо характеризувати законодавчі документи, то вони дають можливість зрозуміти, як розвивалось явище парламентаризму на українських землях, що ставилось в основу законодавства про народне волевиявлення, тобто як влада бачила подальшу співпрацю з населенням, власним народом. Мемуарна література досить детальна. Автори: Є. Чикаленко та Д. Дорошенко ґрунтовно описали періоди початку XX ст. та часи Української національної революції, що дозволило нам зрозуміти ставлення різних верст населення до російської Державної Думи та Української Центральної Ради. В творах М. Грушевського та М. Драгоманова присутні елементи аналізу. Тим не менше ми зараховуємо їх до джерел, адже автори проживали в періоді, який розглядається, а отже могли писати про речі, які нам зараз є невідомими чи незрозумілими. Зокрема, в працях М. Грушевського висвітлено питання зміни конституційного ладу Російської імперії та місця там України, а роботі М. Драгоманова вплив на питання парламентаризму таких соціальних та демократичних чинників. На жаль, матеріалам мемуаристики ми не можемо повністю довіряти, адже вони ґрунтуються переважно на пам'яті автора, і тому не можуть бути безсторонніми. Літописні документи є цінним джерелом для розуміння розвитку початків парламентаризму в Україні в XVII ст. Їх автори проживали у вказаному хронологічному періоді або ж переписували інформацію з джерел, які зараз

втрачені для нас. А тому їх повідомлення несуть значну історичну цінність. Щоправда до цього виду джерел слід ставитися критично і порівнювати наведену в них інформацію з іншими джерелами. Лише системний підхід до вивчення цих джерел, їх розбір і зіставлення дозволить показати комплексну картину розвитку парламентаризму в Україні в даний період. Діловодні джерела є надзвичайно цінним джерелом для вивчення політичних та організаційних процесів, що відбувалися в середовищі українського політикуму на початку ХХ ст.

Встановлено, що історіографія роботи вказує на давній інтерес істориків до вказаного питання. Історії українського парламентаризму присвячена значна кількість літератури, різнопланової за проблематикою, шириною висвітлюваних аспектів. Переважна більшість праць написана в період незалежності України, але є й такі, що були створені значно пізніше. Якщо аналізувати опрацьовані праці з досліджуваної проблеми, то можна виокремити кілька основних історіографічних періодів у розробці теми, які потрібно розглядати й оцінювати в контексті загального напрямку розвитку історичної науки. Зокрема, якщо враховувати специфіку розвитку парламентаризму, то можна виділити такі історіографічні етапи: це період XVII ст. – середини XIX ст. Далі 1848-1921 рр., період радянської доби та сучасний – 1991 – 2022 рр. Вважаємо, що спільною рисою історіографії даного питання є бачення тягlosti розвитку парламентаризму від найдавніших часів (зокрема Київської Русі) і до сьогодні. Тобто, сучасні вітчизняні автори прослідковують основні етапи українського парламентаризму і показують його зв'язок між різними епохами. В той же час вважаємо, що бракує досліджень про роботу Галицького крайового сейму у XVIII – першій половині XIX ст., парламентів УРСР.

З'ясовано, що поняття «парламентаризм» має давнє походження, а отже у зв'язку з цим і значне різноманіття трактувань. На нашу думку тут може бути прийнятне таке пояснення цього терміну, як «сукупність органів державної влади, яка функціонує на основі конституційних норм і покликана регулювати

суспільні відносини в країні, чи в окремому регіоні (у випадку федеративного чи монархічного устрою)».

Визначено, що методологічні засади явища парламентаризму ще знаходяться досліджуються вченими. В той же час можемо зробити деякі припущення. Зокрема, про те, що парламентаризм – це перш за все вільний демократичний лад, де гарантуються права народу на самовизначення, присутня демократія, народний суверенітет, повага до прав і свобод людини і громадянина, існує поділ на гілки влади, є незалежні суди, дотримується принцип багатопартійності, присутня опозиція в парламенті, а уряд відповідальний за свої рішення. Також важливими ознаками парламентаризму є наявність в країні власне парламенту, а також присутність в такому парламенті функцій крім, законодавчої й реалізації внутрішньої та зовнішньої державної політики, обговорення та затвердження бюджету, встановлення розміру податків, призначення посадових осіб, контроль над діяльністю окремих державних органів.

А тому вважаємо, що парламентаризм не зводиться винятково до наявності вищого представницького органу народу, а уособлюється обов'язково з активно діючим парламентом у системі державного правління. Тільки враховуючи складний характер політичних процесів, які відбуваються в сучасних державах, можна відповісти на питання, чи можна застосовувати до них поняття «парламентаризм». Якщо під останнім розуміти систему державної організації з привілейованим становищем парламенту, неважко дійти логічного висновку про відсутність парламентаризму у багатьох сучасних демократичних державах. Однак, якщо розуміти під парламентаризмом таку державну систему, в якій парламент відіграє суттєву політичну та ідеологічну роль, у якій він виступає як важливий суб'єкт і об'єкт політичної боротьби і пов'язаний із панівними в країні традиційними уявленнями про демократію, то в цьому разі також доречно поняття «парламентаризм». Для країн, в яких парламент уже не відіграє головної ролі, пропонується поняття «обмежений парламентаризм».

З'ясовано, що парламентаризм, який уособлює представницькі принципи управління державами, що історично обумовлені, є наслідком суспільно-політичного розвитку країн світу. Його становлення пов'язане із формуванням державності. Він пройшов декілька етапів. Перший етап умовно можна назвати передісторією. Парламентаризм з'явився на ранніх етапах історії соціального буття людських спільнот. Зрілу форму представляв уже «античний парламентаризм» із появою і функціонуванням державних установ представницького характеру в Стародавній Греції – ради чотирьохсот і в державно-політичній історії Риму тих часів – сенату. Пізніше, на різних етапах розвитку феодалізму, майже у всіх країнах середньовічної Європи створюються різні інституції, в рамках яких феодальні монархи обговорювали державні справи зі знаттю. Хоча вони не були виборними і не були представницькими установами. Другий етап розвитку парламентаризму можна пов'язувати з кінцем XVII – кінцем XVIII ст., коли його ідеї знайшли своє відображення в державно-правовій практиці, в писаних конституціях кінця XVIII ст., де було закріплено принцип верховенства парламенту. Це стало початком розвитку парламентаризму сучасному його розумінні Третій період розвитку парламентаризму охоплює XIX ст., коли на конституційній основі парламент формується як державний інститут у більшості країн, які існували в той час. У багатьох державах парламент стає єдиним джерелом законодавства, тільки йому належить право прийняття законів. У цей період формуються парламентські інститути – законодавчий процес, статус депутатів, відносини із виконавчою владою, з партіями та пресою. Четвертий період розвитку парламентаризму охоплює XX ст. і характеризується його утвердженням як системи взаємодії держави і суспільства. Відбувся ренесанс парламентаризму в сучасних умовах у різних формах і з різними темпами.

Підтверджено, що перші ознаки парламентаризму почали свої формування в грецьких містах-державах на території України, далі вони з'явилися в племенах східних слов'ян, набули значного розвитку та поширення в державах українців – Київська Русь та Галицько-Волинське князівство, щоб розвиватися в

литовській та польській державах, які окупували українські землі в 14-17 ст. В подальшому традиції парламентаризму почали активно розвиватися серед українського козацтва та диференціюватися в залежності від обставин. Наступним етапом парламентаризму стала Конституція Пилипа Орлика, де було відображено принципи поділу влади та запропоновано порядок дій козацького парламенту. На початку ХІХ ст. ідеї парламентаризму продовжили розвиватися в Галицькому крайовому сеймі, а далі в працях Кирило-Мефодіївського товариства (проект Г. Андрузького), М. Драгоманова («Вольный союз – Вільна спілка»), ідеях федералізму і парламентаризму М. Грушевського, М. Міхновського, Райхстагу. Складовими цих ідей є схильність до двопалатного парламенту, прийняття «народних» законів, тобто таких, що відповідають інтересам трудящого народу, забезпечення вільних виборів, взаємної відповідальності депутатів і виборців, виборчої етики. Аналіз документів і матеріалів засвідчує, що парламентська діяльність західних українців на той час зосереджувалася у трьох інституціях – у Державній Раді у Відні та у Галицькому і Буковинському сеймах. А тому в другій половині ХІХ та на початку ХХ ст. розвиваючись у правовому полі імперії Габсбургів, у складі Австрійської та Австро-Угорської монархії, українці в Галичині – як широкий загал, так і політикум – пройшли тривалу й нелегку школу європейської демократії, засвоїли основні умови й вимоги облаштування цивілізованого державницького життя на засадах конституціоналізму і парламентаризму.

Вважаємо, що певне місце ідеї українського парламентаризму знайшли й в програмах українських політичних партій на рубежі ХХ ст., які були єдині у своїх вимогах демократичних реформ, спрямованих на запровадження парламентських інститутів, в яких вони вбачали засіб побудови автономної України.

Окремо традиції парламентаризму слід виділити в Російській імперії, де після революції 1905-1907 рр. влада була змушена дозволити багатонаціональному народові розпочати роботу в Державних Думах. В подальшому цей досвід українці практично втілили в Центральній Раді УНР.

Остання стає першою національною представницькою інституцією. Уроком парламентської практики періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. стає потужний досвід багатопартійності та, зокрема, фракційної діяльності у Центральній Раді. Також актуальним результатом функціонування представницьких органів Радянської України (ВУЦВК, Верховна Рада) слід вважати набутий досвід законотворення.

Сьогодні Україна незалежна держава, але її парламент – Верховна Рада України має всі традиційні ознаки парламенту та відповідає вимогам європейської конституційної спадщини. Однак суспільно-політичні та економічні проблеми українського суспільства, тривалий радянський вплив призводять до певних протиріч та недоліків у функціонуванні українського парламенту. А тому перспективними векторами діяльності Верховної Ради України є продовження роботи над нормативно-правовим забезпеченням роботи законодавчого органу, продовжувати роботу у боротьбі з корупцією на найвищому рівні, деолігархізація політичних сил, підвищення рівня вимог до парламентарів, унормування статусу парламентської опозиції та підвищення політичної культури народних депутатів та Апарату Верховної Ради України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. Величко С.В. Літопис. URL: <http://litopys.org.ua> (дата звернення: 02.11.2022).
2. Грушевський М. «Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки». Санкт-Петербург : Тип-я т-ва «Общественная польза», 1907. VIII, 294 с.
3. Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії : [Із збірника статей «З біжучої хвилі. Статті й замітки на теми дня 1905 – 1906 років»]. Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2002. Т. 1. С. 301-312.
4. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 лип. 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.11.2022).
5. Дорошенко Д. І. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 рр.). Виніпег : Манітоба: Видавнича спілка тризуб, 1949. 167 с.
6. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці у 2 томах. Київ: Наук. думка, 1970. Т.2. 592 с.
7. Історія України : Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.11.2022).
9. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 25.11.2022).
10. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
11. Літопис Самовидця. URL: <http://litopys.org.ua> (дата звернення: 25.11.2022).

12. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. / Упорядник, автор передмови і приміток О. М. Федьков. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. 82 с.
13. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1996. 382 с.
14. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 1996 . Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918р. / упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.] ; ред. В. А. Смолій [та ін.]. [Б. м.] : [б.в.], 1997. 422 с.
15. Чикаленко Є.Х. Спогади (1861-1907). Нью-Йорк : Укр. Вільна Акад. Наук у США, 1955. 502, [2] с.

Монографії, статті:

16. «Адаптація досвіду європейського парламентаризму до українських реалій» URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua> (дата звернення: 22.12.2022).
17. «Прикладом своїх предків...». Історія парламентаризму на українських землях у 1386–1648 роках: Польське королівство та Річ Посполита / Віталій Михайловський, Олексій Вінниченко, Ігор Тесленко, Петро Кулаковський / За ред. Віталія Михайловського = Студії з історії парламентаризму на українських землях у XIV–XX ст. Том I. Київ: Темпора, 2018. 384 с. з іл.
18. History of parliamentarism URL: <https://en.wikipedia.org> (дата звернення: 02.12.2022).
19. Parliamentary system. URL: <https://en.wikipedia.org> (дата звернення: 25.11.2022).
20. Баликіна Л. Парламентаризм – невід’ємна риса демократичної України. *Шоста щорічна міжнародна конференція «парламентські читання» 18-19 листопада 2016 року*. Київ, Україна. С.18-23.
21. Бандурка О.М., Древаль Ю.Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток. Монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 288 с.

22. Барабаш Ю.Г. Розвиток засад парламентаризму в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип.11. С.175-181.
23. Бориславська О.М. Парламентаризм в умовах європейської моделі конституціоналізму: доктринальні основи та сучасні виклики. *Правова держава*. 2018. №30. С.51-58.
24. Бородін І. Л. Парламентаризм як історико-правова категорія. *Юридичний вісник*. 2020. №2 (55). С.43-49.
25. Валігурська І. Співвідношення у розподілі влади між короною та парламентом у державах європейської реставрації XVII-XX століть. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія*. 2006. №082-084. С.7-8.
26. Верт Н. Історія радянської держави 1900-1991 рр. Рівне: Вертекс, 2001. 232 с.
27. Верховна Рада України – основа сучасного парламентаризму і правопорядку URL: <http://www.golos.com.ua> (дата звернення: 25.11.2022).
28. Воднік В.Д. Інститут парламентаризму у розв'язанні державно-політичних конфліктів: світовий досвід: <https://cyberleninka.ru> (дата звернення: 02.11.2022).
29. Водославський Т. Господарсько-адміністративні питання українського населення на сесіях галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2021. №34. С.234-247.
30. Ганжуров Ю. Парламентаризм як об'єкт електоральної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2004. №5. С.92-99.
31. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики : Дис. докт. юрид. наук : 12.00.02. Чернівці : 1999. 499 с.
32. Гринюк Р.Ф. Питання розвитку парламентаризму в сучасній Україні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 11.06. 2019*. С.39-43.
33. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

34. Грובה В.П. Парламентаризм Німеччини: становлення, розвиток, історико-правовий досвід: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків : 2005. 19 с.
35. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 9. Пол. 1. Київ : 1928. 602 с.
36. Дмитрушко В. Парламентаризм на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія. *Часопис української історії*. 2014. Вип. 28. С. 41-47.
37. Дмитрушко В. Світові уроки для формування засад українського парламентаризму. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія*. 2006. №082-084. С.20-22.
38. Дмитрушко В.М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ ст. – 1920 р.: історіографія: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ : 2007. 20 с.
39. Древаль Ю.Д. Ціннісний аспект парламентаризму URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua> (дата звернення: 02.11.2022).
40. Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями європейської комісії «за демократію через право»). *Український часопис конституційного права*. 2019. №2. С.60-73.
41. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2017. 448 с.
42. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: Навч. посібник. Харків : Право, 2007. 280 с.
43. Журавльова Г.С. Конституційні засади становлення і розвитку парламентаризму в Україні : Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків : 1999. 19 с.
44. Журавський В. Розвиток доктрини українського парламентаризму в ХІХ – на початку ХХ ст. *Право України*. 2001. №05. С.37-41.
45. Журавський В. С. З історичного досвіду формування парламентаризму в Європі та Північній Америці. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12(1). С. 159-166.

46. Журавський В. С. Розвиток теорії і практики українського парламентаризму в 1917–1920 рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 172-181.
47. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму. Автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / 12.00.02. Одеса : 2001. 38 с.
48. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
49. Звіркowska В.А. Український парламентаризм: проблеми становлення і розвитку (політологічний аналіз): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ : 2002. 20 с.
50. Ільницька У.В., Крачковський Б.П. Становлення українського парламентаризму та особливості функціонування представницьких органів державної влади на різних етапах історичного розвитку. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2009. Т.11. №3(42). С.373-381.
51. Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. Львів, 1998. 488 с.
52. Історія українського парламентаризму: від Віча Київської Русі до Верховної Ради України (частина перша) URL: <http://lib.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.11.2022).
53. Кислий П., Вайс Ч. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду. Київ : 2000. 414 с.
54. Кондратюк К. Парламентаризм у західних землях України: революційні 1918-1919 рр. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С. 443-449.
55. Кондратюк С.В. Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2008. №2. С.1-10.

- 56.** Конституційні підвалини генезису парламентаризму в Україні в контексті запровадження політичної реформи URL: <https://baas.gov.ua/ua> (дата звернення: 02.11.2022).
- 57.** Криховецький І.З. Теоретичні підходи до вивчення історії українського парламентаризму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2022. №13(25). С.69-75.*
- 58.** Криховецький І.З. Теоретичні підходи до дослідження українського парламентаризму (на прикладі Галицького крайового сейму). *Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип.2. Т.2. С.3-6.*
- 59.** Кудряченко А. І. Політична історія України ХХ століття: Підручн. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2006. 696 с.
- 60.** Куян І.А. Парламентаризм як втілення народного суверенітету: Проблеми теорії і Практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2012. Серія Право. Випуск 19. Том 1. С.184-188.*
- 61.** Ломжець Ю.В. Інститут парламентаризму в сучасній Україні: становлення та динаміка : Дис. канд. пол. наук : 23.00.02. Одеса : 2011. 219 с.
- 62.** Луцький М.І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : Дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ : 2016. 418 с.
- 63.** Малічин О.М. Теоретико-методологічні підходи дослідження парламентаризму в Україні. *Юридична наука. 2020. №5(107). С.24-33.*
- 64.** Мартинюк Р. Сучасний український парламентаризм: особливості розвитку. *Юридична Україна. 2009. № 1. С. 27-31.*
- 65.** Олуйко В.М. Деякі проблеми українського парламентаризму. URL: <https://cyberleninka.ru> (дата звернення: 02.11.2022).
- 66.** Павленко В.В. Еволюція виборчої системи в Україні (1917–1939 рр.) : Дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : 2017. 230 с.
- 67.** Павлова Л. Теоретико-методологічні засади дослідження інституту парламентаризму. URL: <https://social-science.uu.edu> (дата звернення: 02.12.2022).

68. Парламентаризм як засіб розвитку демократії URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2018/> (дата звернення – 02.11.2022).
69. Парламентаризм. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 02.11.2022).
70. Парламентаризм. *Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н П. 720 с.
71. Питльована В. Повноваження Галицького станового сейму (1775–1848 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 2009. №3. С. 1-6.*
72. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. Київ : НІСД, 2007. 396 с.
73. Рабінович С.П. Парламентаризм в Україні: проблеми теорії і практики : Практикум для студентів юридичного факультету, які навчаються за освітньо-професійною програмою магістра / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 67 с.
74. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 352 с.
75. Сачко Д. В. Особливості, історія та перспективи сучасного парламентаризму в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. №2. С. 74-81.*
76. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Київ : Либідь, 1993 504 с.
77. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 368 с.
78. Український парламентаризм і політична культура суспільства / [відп. ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів: 2012. 298 с.

- 79.** Ухач В.З. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль : Вектор, 2011. 378 с.
- 80.** Француз-Яковець Т.А. Окремі аспекти історико-правового осмислення традиції парламентаризму, його бікамеральних інститутів на етапі Середньовіччя. Еволюція власного і запозиченого досвіду у сфері державотворення і правотворення України URL: <https://lbku.krok.edu.ua> (дата звернення: 02.11.2022).
- 81.** Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861-1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 288 с.
- 82.** Шеремета О. Роль політичних партій, наукових організацій та церкви у формуванні ідей парламентаризму у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 1. 236 с.С.51-54.*
- 83.** Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899-1918 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.
- 84.** Яровой Т.С. Парламентаризм як засіб розвитку демократії. *Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 20. С.142-145.*